

J.J. Cremer.

Mijnheer de spectator.

Ingezonden brief van J.J. Cremer in De Nederlandsche spectator van 20 januari 1866.

Naar aanleiding van het geschrift 'Aan zijne laatste gemeente' van A. Pierson verschijnen er in De Nederlandsche spectator drie artikelen.

In De Nederlandsche spectator no. 1, 6 januari 1866, p. 3-5 verschijnt onder de titel "Een afscheid van de kerk" een artikel van Desiderius, een pseudoniem van Carel Vosmaer, over het geschrift Pierson. Pierson besluit in 1865 uit de kerk te treden vanwege zijn [modemistische inzichten](#), die niet meer te verzoenen waren met zijn ambt. Pierson is van mening dat hij zonder kerk verder kan. Desiderius kan zich grotendeels vinden in de opvattingen van Pierson, maar wil niet zo ver gaan en uit de kerk stappen. Hij ziet de kerk graag veranderen.

In de Nederlandsche spectator, no. 2, 13 januari 1866, p. 14-15. Volgt een reactie van 'Erasmus' die wel het belang ziet van de vereniging in een kerkgenootschap. Hij haalt in zijn reactie de godsdienstige opvattingen van J.J. Cremer aan, zoals deze zijn verwoord in de novelle "Het oude en het nieuwe orgel". Erasmus onderschrijft de opvattingen van Cremer.

In de Nederlandsche spectator van 20 januari 1865 reageert Cremer op het betoog van Desiderius, en is van mening dat we niet zonder kerk kunnen leven.

In: De Nederlandsche spectator: uitgegeven onder medewerking van Dr. J. Bosscha, Jr., Dr. J. Ten Brink, M.F.A.G. Campbell e.a. Arnhem: D.A. Thieme. 's Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1866. Jrg. 1866, no. 3, 20 januari 1866. p. 20-21.

In: Het orgel: gedichtjes, gelegenheidsstukken. Amsterdam: D. Noothoven van Goor, 1881. Romantische werken, deel 14. p. 112-117.

De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff, [1888]. 6e druk. p. 186-190. Vijftig-cents-editie, no. 22.

4e druk: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff, [1890]. 7e druk. p. 186-190. Bibliotheek van Nederlandsche schrijvers.

5e druk: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff, [1909]. 8e druk. p. 186-190. Vijftig-cents-editie, no. 22.

6e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff, [1909]. 8e druk. p. 186-190. Bibliotheek van Nederlandsche schrijvers.

7e druk: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff's uitg.-mij., [1917]. 7e druk. p. 186-190. Romantische werken, blauwe serie.

8e druk: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff's uitg.-mij., [1917]. 7e druk. p. 186-190. Romantische werken, rode serie.

9e druk: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff's uitg.-mij., [c.a. 1920]. 8e druk. p. 186-190. Bibliotheek van Nederlandsche schrijvers.

10e druk in: Jacobus Jan Cremer Bloemlezing. www.lula.com. 2014. ISBN: 9781291895773.

11e druk: De lelie van 's-Gravenhage (Nederlandse editie) Kindle-editie. ASIN : B000AM12D8

Publicatiedatum: 10 oktober 2014. Afdruk lengte : 501 p. bron ISBN : 384954236X

12e druk: De lelie van 's-Gravenhage. Z.pl., Hardpress, 2016. Kindle edition. Epub. 606 p. Asin: B018PJW83E.

13e druk: De lelie van 's-Gravenhage en andere verhalen. Z.pl., Project Gutenberg, 2020. Ebook 1230004329213. Digitale herdruk van de 7^e druk.

Nadere toelichting:

"Aan zijne laatste gemeente" is een brochure uit 1865 van de Nederlandse theoloog en predikant Allard Pierson (1831-1896), waarin hij zijn vertrek uit de kerk toelicht. Het document markeert zijn breuk met de orthodoxe christelijke leer en zijn overgang naar een modernere, theologische positie.

Kernpunten van het document:

- **Afscheid:** Pierson schreef deze brief een halfjaar nadat hij in 1865 zijn Waalse gemeente in Rotterdam verliet.
- **Zelfbehoud:** De brochure wordt vaak gezien als een "daad van zelfbehoud" tegenover de orthodoxie, waarin hij reageerde op beschuldigingen van moedeloosheid of ontrouw.
- **Transformatieve theologie:** Hij beargumenteerde dat zijn vertrek geen lafhartigheid was, maar een noodzakelijke stap gebaseerd op zijn veranderde opvattingen over de christelijke leer, niet langer vasthoudend aan de traditionele drie-eenheid.
- **Reacties:** De tekst lokte destijds veel discussie uit ook in De Nederlandsche spectator, zoals de brief van J.J. Cremer.

De brief van J.J. Cremer in de *Nederlandsche Spectator* van januari van dat jaar biedt een boeiende inkijk in de religieuze worstelingen van die tijd. Hier zijn enkele inzichten over zijn betoog:

Eerst geeft Cremer aan waarom hij liever niet meer in De Nederlandsche spectator publiceert: hij vindt het jammer dat zijn novellen dan in delen gepubliceerd worden en daardoor niet meer als een geheel gelezen worden.

De Kerk als Noodzaak.

Cremer definieert de kerk breed als een **vereniging van mensen met een vergelijkbare godsverering**. Zijn kernargument is dat de kerk noodzakelijk zal blijven zolang de mens de behoefte voelt om te aanbidden en niet "als een dier" wil leven. Hij stelt dat de mens van nature troost zoekt bij de gedachte dat het leven niet eindigt bij het aardse bestaan, vooral in tijden van lijden of bij het sterven.

Kritiek op de "Oude Sleur" en de moderne richting.

Hoewel hij de kerk verdedigt, is hij kritisch op de "oude slenterweg". Hij reageert hiermee op de brief van "Desiderius" (Dr. Pierson) en erkent dat de "**Moderne richting**" in de ogen van vrije denkers momenteel de beste weg is. Hij waarschuwt echter dat men deze nieuwe richting de tijd moet geven om te rijpen; men moet de boom niet vellen omdat de vruchten nog groen zijn.

Herinterpretatie van Rituelen.

Een van de meest interessante aspecten van zijn brief is hoe hij pleit voor het behoud van christelijke vormen, maar met een nieuwe betekenis:

- **De doop:** Hij ziet dit niet als een handeling met "geheimzinnige mystieke kracht", maar als een symbool waarbij een kind wordt opgenomen in een gemeenschap die naar volmaking streeft.
- **Het avondmaal:** Dit beschouwt hij als een "plechtig middel" om mensen met elkaar te verenigen en hen te herinneren aan hun gelijkheid voor het "Oneindige" en de plicht tot onderlinge liefde.
- **Het huwelijk:** Cremer verdedigt het kerkelijk huwelijk als een "lofzang aan den Schepper", die allesbehalve dwaas is als het vanuit het hart komt.

De Kern: Jezus en Humaniteit.

Voor Cremer ligt de essentie van religie in de "**reine godsdienstige zin van Jezus**", wat hij gelijkstelt aan de "**ware humaniteit**". Dit betekent concreet: de naaste liefhebben en de Schepper eren. Hij prijst de nieuwe richting omdat deze niet langer streeft naar "genie-aanbidding", maar de lessen van Jezus wil volgen, zoals het vergeven van vijanden.

Boodschap aan de Jeugd.

De brief eindigt met een hartstochtelijk pleidooi voor de jongeren die zich willen wijden aan de ontwikkeling van de mensheid. Hij moedigt hen aan zich te verzetten tegen "**dogma en gewetensdwang**" en vast te houden aan de geest van reinheid en liefde.

De strekking van de ingezonden brief van J.J. Cremer is een **hartstochtelijk pleidooi voor het behoud van de kerk**, maar dan in een vernieuwde vorm die aansluit bij de moderne tijd en de menselijke behoefte aan zingeving,. Hoewel Cremer kritisch is op oude dogma's en de "oude slenterweg", verzet hij zich tegen het volledig afzweren van de kerk zoals "Desiderius" (Dr. Pierson) dat voorstelde,,. De belangrijkste elementen van zijn betoog zijn:

- **De onvermijdelijkheid van religie:** Cremer stelt dat een kerk noodzakelijk zal blijven zolang de mens de behoefte heeft aan **godsverering** en niet "als een dier" wil leven,. De mens zoekt van nature troost en hoop, vooral bij het lijden en de dood, en de kerk is de plek die herinnert aan iets hogers dan louter materieel gewin,.
- **Definitie van de kerk:** Hij ziet de kerk breed als een **vereniging van mensen** met eenzelfde godsvereiste. Hij verdedigt de "Moderne richting" als de beste weg voor vrije denkers, maar waarschuwt dat men deze richting de tijd moet gunnen om te rijpen ("vel den boom niet omdat zijn vruchten nog groen... zijn"),.
- **Vormen zonder mystiek:** Cremer pleit voor het behoud van kerkelijke vormen zoals de **doop, het avondmaal en het huwelijk**, maar ontdaan van "geheimzinnige mystieke kracht",. Hij ziet ze liever als symbolen: de doop als opname in een gemeenschap die naar volmaking streeft, en het avondmaal als middel tot onderlinge verbondenheid en gelijkheid voor God,.
- **Humaniteit en Jezus:** De kern van de godsdienst moet volgens hem liggen in de "**ware humaniteit**": het liefhebben van de naaste en de Schepper. Hij prijst de nieuwe koers omdat deze niet langer streeft naar "genie-aanbidding", maar de praktische lessen van Jezus wil volgen, zoals vergeving en liefde,.
- **Verzet tegen dwang:** Hij moedigt jongeren aan om zich te wijden aan de ontwikkeling van de mensheid en zich krachtig te verzetten tegen "**dogma en gewetensdwang**".

Cremer concludeert dat men niet de kerk zelf moet bestrijden, maar de "liefdeloozen eigenwaan" en de dwang die er soms binnen heerst.

www.jacobcremer.nl

Laatst bijgewerkt: 11 mei 2026.